ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 11, številka 4, december 2007 · ISSN 1408-2969

WITTGENSTEIN

Borut Cerkovnik

Vsebina sedme teze Logično filozofskega traktata

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Citiranje: Borut Cerkovnik, »Vsebina sedme teze Logično filozofskega traktata«, *Analiza: časopis za kritično misel* 11, št. 4 (2007): 141–146.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je izvirna tiskarska datoteka številke, ki ji je bil leta 2026 dodan ta naslovni list. Strani in prelomi ustrezajo tiskani izdaji.

Borut Cerkovnik
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Vsebina sedme teze Logično filozofskega traktata*

Članek ima dva dela. V prvem je podana edina sprejemljiva interpretacija 7. teze Wittgensteinovega *Logično filozofskega traktata*, ki ima za posledico zavrnitev stališča, da bi *traktatska* pozicija vseeno nekako omogočala govor o *mističnih* elementih. Drugi del članka na podlagi te interpretacije zavrne stališče, da *Traktat* nima sploh nobene vsebine, saj sedma teza vzpostavlja nek S5 sistem (aletične) modalne logike – logike logične nujnosti.
Ključne besede: modalna logika, S5, *Logično filozofski traktat*, Wittgenstein.

Sedma teza *Traktata* pravi – če jo beremo tako rekoč *iz* običajnega jezika –, da mora nekdo molčati, če bi hotel govoriti o stvareh, o katerih »ne moremo govoriti«. Da torej subjektu izjavljanja, ki o določenih stvareh ne bi mogel govoriti, zapoveduje molk glede teh stvari. Takšno tolmačenje sugerira tako slovenski kot oba angleška prevoda:

(a) »O čemer ne moremo govoriti, o tem moramo molčati.« (Jerman)
(b) »What we cannot speak about we must pass over in silence.« (Pears & McGuiness)
(c) »Whereof one cannot speak, thereof one must be silent.« (Ogden & Ramsey)

Če sprejmemo nastopanje subjekta v sedmi tezi, bi jo morali parafrazirali na sledeči način:

(I_1) Če ni mogoče, da *A* pravi *p*, potem je obvezno, da *A* ne pravi *p*.

* Za pripombe in sugestije se zahvaljujem udeležencem mednarodne konference »Logical Basics of Metaphysics« v okviru IUC v Dubrovniku (od 20. do 25. maja 2007), med njimi predvsem Andreju Uletu, Matthiasu Vargi von Kíbed in Milošu Arsenijeviću, ter udeležencem mednarodne konference »Contemporary Philosophical Issues« na Reki (od 14. do 15. junija 2007), kjer sem imel referata na temo tega članka.

Interpretacija (I_1) izpostavlja sinonimnost med »ne govoriti« in »molčati« ter protislovnost med »*A* pravi, da *p*« in »Ni res, da *A* pravi, da *p*«. »*A*« označuje subjekt izjavljanja, »*p*« pa poljubno stanje stvari ali situacijo, o kateri *A* govori. Res je, da je poljubni stavek »*p*«, četudi je elementaren, še nadalje strukturiran (ima obliko F*x*, G*xy*, H*xyz* ipd.), in da bi se lahko zato zdelo, da teza, ki jo obravnavamo, *neposredno* prepoveduje nemogoč govor o določenih predmetih, ki bi »lahko« vstopali v takšne zveze. Vendar imajo imena glede na stališče *Traktata* pomen (referenco) samo v stavkih, zato lahko vedno *neposredno* govorimo ali pa ne moremo govoriti samo o stanjih stvari oziroma situacijah. (Imena, ki nastopajo v določenih nesmiselnih stavčnih zvezah, bi lahko v drugih – smiselnih – tvorila stavke, ki kaj povedo o svetu.) Zato se tudi prepoved nemogočega govorjenja nanaša na izgovarjanje nesmiselnih *stavčnih* znakov, smiselni pa so tisti stavčni znaki, ki jih lahko postavimo v odnos do sveta – stavki; ti povedo to, kar je mogoče reči. Subjekt sedme teze potemtakem – enostavno rečeno – ne bi smel govoriti nesmislov.

V nasprotju z navedenim se lahko pri poljubnem branju sedme teze seveda komu nekako zazdi, da le-ta prepoveduje govorjenje o nemogočem. Vendar to, kar sedma teza zares prepoveduje, ni *govorjenje o nemogočem*, ampak *nemogoče govorjenje*. Namreč: kar je formalno nemogoče, »se govori« s tem, da je nekaj (formalna) kontradikcija. Wittgenstein v *Traktatu* to razliko med nemogočim govorjenjem in govorjenjem o nemogočem izrazi s tem, da razlikuje med nesmiselnimi [*unsinnig*] in stavki brez smisla [*sinnlos*]. Tavtologije in kontradikcije so brez smisla; tavtološke in kontradiktorne povezave smiselnim stavkom, ki sami sicer nekaj povedo o svetu, tako rekoč odvzamejo smisel – vez s svetom. Nesmiselni stavki pa »hočejo« narediti nekaj, česar ne morejo.[1]

Če sedaj še naprej sledimo interpretaciji, ki jo ponujajo slovenski in oba angleška prevoda, se moramo vprašati: »Kdo so ti subjekti, ki ne smejo govoriti o tem, o čemer ne morejo?« Gotovo kot subjekte nesmiselnega izjavljanja slovenski in drugi angleški prevod neposredno postavljata *nas*. Če smo res *mi* tisti, ki nam ni dopuščeno govoriti o stvareh, o katerih ne moremo, potem bi nemara lahko obstajalo neko bitje (Bog, kakšen človek ali stroj prihodnosti ipd.), ki bi mu bilo dopuščeno govoriti o tem, o čemer *mi* ne moremo govoriti. (In bi seveda tudi moglo govoriti o tem.)

Ni tako. Sedma teza *Logično filozofske razprave*, kakor se je na *Traktat* vedno nanašal Wittgenstein, v svojem avstrijskem izvirniku uporabi besedico »man«:

(d) »Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen.« (Wittgenstein)

[1] Pri tem seveda nočem zanikati, da ima sedma teza tudi veliko intuitivno moč, tako da se komu na tej ravni lahko zdi, da jo lahko brez težav predrugačimo in še vedno zveni dobro. (Zaradi posebnega Wittgensteinovega sloga bi kakorkoli predrugačena sedma teza, ki uporablja iste pojme, še vedno zvenela wittgensteinovsko!) Vendar pa pri tem ne bi smeli pozabiti, da s tem spremenimo njeno izvorno formalno vsebino, tako da bi lahko bila na kakršenkoli način predrugačena sedma teza *Traktata* v neskladju in morda celo v protislovju z izvirno. Torej ne moremo hkrati sprejemati stališč *Logično filozofskega trak-*

Natančen – z logiko *Logisch-philosophische Abhandlung* podkrepljen – prevod bi se potem moral glasiti[2]:

(e) »O čemer se ne more govoriti, se mora molčati.«[3]

Potemtakem molku glede nemožnega govorjenja nismo zapisani samo *mi*, ljudje, ampak je ta molk vpisan v samo sintakso, nanaša se na kakršnokoli (logično) smiselno izrekanje. Iz tega sledi, da *nikomur* ni dovoljeno govoriti nesmisle, *ker se tega, kar naj bi le-ti izrekli, ne da povedati.* Tako bi bil do neke mere ustrezen prvi angleški prevod *Logisch-philosophische Abhandlung* (pri prevajanju je, kakor je razvidno iz njegove korespondence z Ramseyem, sodeloval tudi Wittgenstein), v katerem nastopa poljubni *nekdo* [*one*].

In če smo čisto natančni, potem v sedmi tezi subjekt izrekanja pravzaprav sploh ne nastopa. Pri svoji interpretaciji se nanašam na tezo 5.542 *Traktata*, kjer Wittgenstein pove, da imajo stavki oblike »*A* verjame, da *p*«, »*A* misli *p*«, »*A* pravi *p*« pravzaprav obliko »'*p*' pravi *p*«, kjer je »*p*« nek stavčni znak. V razviti obliki se sedma teza *Traktata* torej glasi:

(I_2) Če ni mogoče, da »*p*« pravi *p*, potem je obvezno, da ni res, da »*p*« pravi *p*.

Naj za bolj formalen pristop uvedem še znaka za dualna (aletična) operatorja nujnosti (»□«) in možnosti (»◊«) ter znaka za dualna (deontična) operatorja obveznosti (»O«) in dopustnosti (»P«).[4] Sedmo tezo torej razumem na sledeči način:

(I_3) $\neg\Diamond$(»*p*« pravi *p*) $\supset$ O$\neg$(»*p*« pravi *p*)[5]

Če je sedma teza res teza, potem nima protiprimera in zato seveda ni kontingentni stavek. Kaj pa bi lahko veljalo za protiprimer njene veljavnosti? Katerakoli situacija [*Sachlage*], v kateri ne bi bilo mogoče, da »*p*« pravi *p*, in hkrati ne bi bilo obvezno, da »*p*« ne pravi *p*. Da bi videli, v kakšni situaciji do tega lahko pride, predpostavimo minimalno zahtevo za deontično modalnost v sintaktičnem (logičnogramatičnem) smislu – relacija dostopnosti (»*S*«) med dopustnimi svetovi[6] v sintaktičnem smislu je *serijska*, tako da za vsak svet *x* velja, da obstaja svet *y*, tako da je *y* relativno dopusten glede na *x* – in minimal-

[2] S tem nočem reči, da sta navedena prevoda slaba; res pa je, da sta – v kontekstu *Traktata* – nenatančna.

[3] Oziroma: »O čemer se ne more govoriti, o tem se mora molčati.« Morda bi bil še boljši Jermanov prevod iz »Avtorjevega pregovora« k *Logično filozofskem traktatu*, kjer je »wovon man nicht reden kann, darüber muß man schweigen« prevedeno z »o čemer ni mogoče govoriti, o tem je treba molčati«.

[4] Za razumevanje kombinacije teh dveh vrst modalnosti glej, na primer, Nolt (1997: 360-364).

[5] (I_3) je seveda samo bolj formalen zapis za (I_2).

[6] V govoru o dopustnih in možnih *svetovih* gre seveda za dopustne in možne *situacije* v smislu *Traktata*.

no zahtevo za aletično modalnost – relacija dostopnosti (»*R*«) med možnimi svetovi je refleksivna, tako da za vsak svet *x* velja, da je relativno možen glede na samega sebe. Če domnevamo še neveljavnost sedme teze, se nam razvije sledeče semantično drevo:

(1)	$(\forall x)(\exists y)xSy$	(serijskost relacije *S*)
(2)	$(\forall x)x\mathrm{R}x$	(refleksivnost relacije *R*)
(3)	w_0: $\neg[\neg\Diamond(\text{»}p\text{« pravi }p) \supset \mathrm{O}\neg(\text{»}p\text{« pravi }p)]$	(domneva)
(4)	w_0: $\neg\Diamond(\text{»}p\text{« pravi }p)$	(iz 3)
(5)	w_0: $\neg\mathrm{O}\neg(\text{»}p\text{« pravi }p)$	(iz 3)
(6)	w_0: $\Box\neg(\text{»}p\text{« pravi }p)$	(iz 4 po dualnosti)
(7)	w_0: $\mathrm{P}(\text{»}p\text{« pravi }p)$	(iz 5 po dualnosti)
(8)	w_0: $(\forall w)[w_0Rw \supset \neg(\text{»}p\text{« pravi }p, w)]$	(iz 6 po definiciji za $\Box\neg$)
(9)	w_0: $(\exists w)[w_0Sw \,\&\, (\text{»}p\text{« pravi }p, w)]$	(iz 5 po definiciji za *P*)
(10)	w_1: »*p*« pravi *p*	(uprimeritev iz 9)
(11)	w_0: $\neg(\text{»}p\text{« pravi }p)$	(uprimeritev iz 8)

Tako dobimo protiprimer sedmi tezi, univerzum (dveh) možnih svetov (situacij), kjer je svet w_1 relativno dopusten glede na svet w_0 (w_0Sw_1) ter relativno dopusten glede na samega sebe (w_1Sw_1) – relacija *S* je serijska – in kjer je svet w_0 relativno možen glede na samega sebe (w_0Rw_0) ter svet w_1 relativno možen glede na samega sebe (w_1Rw_1) – relacija *R* je refleksivna –; v svetu w_1 je res, da »*p*« pravi *p*, v svetu w_0 pa to ni res.

Navedeni protiprimer je samo ena od uprimeritev bolj splošne situacije, v kateri bi bilo dopustno, da *Q*, in hkrati ne bi bilo mogoče, da *Q*.[7] Izkaže se, da se kaj takega lahko zgodi, če je možnost, o kateri govorimo, na primer, nomična ali praktična, ne pa logična. Gotovo je dopuščeno, da, na primer, neham kaditi, pa vendar je moja volja tako šibka, da mi to ne more uspeti. Še več, lahko se celo zavežemo k temu, da storimo nekaj, kar je, recimo, nemogoče glede na naravne zakone: če predpostavimo, da bi človeštvo zares sklenilo dogovor o tem, da je treba obvarovati okolje, si lahko še vedno zamislimo situacijo, v kateri nam to – zaradi že povzročenega stanja okolja in naravnih zakonov, ki neizogibno vodijo v propad – kljub naši zavezi ne bi moglo uspeti. Pa če bi se še tako trudili v izpolnjevanju tega, k čemur smo se zavezali. Izkaže se, da je mogoče, da ni obvezno, da ne-*Q* – da je torej dopustno, da *Q* –, čeprav je (npr. nomično ali praktično, ne pa logično) nemogoče, da *Q*, in da je mogoče celo, da je obvezno, da *Q*, čeprav je (npr. nomično ali praktično, ne pa logično) nemogoče, da *Q*.

[7] Ta del članka odgovarja na po elektronski pošti sporočeno pripombo, za katero se mu zahvaljujem, Nevena Sesardića, da »obveznost, da ne-*A* lahko obstaja samo takrat, ko je mogoče tako *A* kot ne-*A*. Z drugimi besedami, če je *A* nemogoče, potem je nujno, da se bo zgodilo ne-*A*, tako da potem glede na to ni jasno, kako lahko obstaja obveznost, da ne-*A*.« Ker sem – sledeč Traktatu – »*A*« v tekstu že uporabil za poljubni subjekt, bom tu raje pisal »*Q*«.

Če pa je relacija dostopnosti med možni svetovi (situacijami) v aletičnem smislu *univerzalna*, in ne zgolj refleksivna ali tranzitivna, če je torej vsak svet relativno možen glede na vsak (drug) svet – $(\forall x)(\forall y)xRy$ –, pa se ne more zgoditi, da bi bilo dopustno govoriti o nečem in bi bilo hkrati o tem nemogoče govoriti[8], kajti v tem primeru – ker je *vsak* dopusten svet tudi relativno možen – lahko v navedenem semantičnem drevesu vzpostavimo neko protislovje, tako da sveta *w* iz (8) ne uprimerimo, tako kot zgoraj, v svetu w_0, ampak v svetu w_1:

(11) w_1: ¬(»*p*« pravi *p*) (uprimeritev iz 8)
×(10,11)

Če je relacija alternativne možnosti med možnimi svetovi univerzalna, je modalni sistem, ki je tako vzpostavljen, očitno nek S5 sistem aletične modalne logike – logike logične nujnosti in možnosti. Da je bila ambicija avtorja *Logično filozofskega traktata* prav takšna, se lahko prepričamo na številnih mestih v tem delu, kjer, na primer, Wittgenstein (tezi 6.36311 in 6.37) pravi, da obstaja samo ena vrsta nujnosti, to je logična nujnost, vse ostalo, kar bi lahko imeli za takšno, pa so zgolj hipoteze (na primer kontingentni stavek, da bo danes sonce vzšlo), *nomične* nemožnosti (da, na primer, en delec fizikalno gledano ne more imeti dveh hitrosti hkrati ipd.) pa samo prikrite *logične* nemožnosti (tezi 6.375 in 6.3751), ki bi jih nemara kot take lahko eksplicirali z dokončno logično analizo.[9]

Če na (I_3) apliciramo pravilo transpozicije (kontrapozicije), dobimo tezo, ki je pravzaprav derivat motivacije in cilja mladega Wittgensteina:

(I_4) P(»*p*« pravi *p*) ⊃ ◊(»*p*« pravi *p*)

Wittgensteinova motivacija je bila vzpostaviti neko logiko, ki bi na sintaktični (logičnogramatični) ravni, na ravni znakov, zagotavljala, da je tisto, kar je rečeno, tudi možno izreči. Pri tem je seveda jasno, da tudi sedma teza *Traktata*, kakor vse njegove teze (glej tezo 6.54), nima empirične vsebine in je torej, strogo rečeno, nesmiselna. Njena *formalna* vsebina pa zaokroži Wittgensteinov zapis z dne 22. avgusta 1914 na začetku njegovih medvojnih *Dnevnikov*, ki (skoraj nespremenjen) nastopi tudi v tezi 5.473 *Traktata*:

»Logika mora skrbeti sama zase. *Možni* znak mora tudi moči označevati. Vse, kar je v logiki mogoče, je tudi dovoljeno [*erlaubt*].«

[8] Velja seveda tudi bolj splošno: šele v tem smislu nemožnost, da *Q*, zagotavlja, da je obvezno, da ne-*Q*. Z drugimi besedami: nekaj je v *univerzalnem smislu* dopuščeno samo v primeru, če je logično možno.

[9] Jasno je, da je Wittgenstein v svojem obdobju preloma z *Logično filozofskim traktatom* opustil prav tezo 7, saj je, na primer, ugotavljal, da je stavek »Površina tega stola je težka« ravno take vrste nesmiselni stavek, ki po sedmi tezi ne bi smel biti dopuščen, čeprav bi ga lahko – po analogiji s stavkoma »Ta stol je rjav« in »Površina tega stola je rjava« – sintaktično pravilno tvorili iz stavka »Ta stol je težak«.

In ko odvržemo lestev »metajezika«, se iz logike, ki jo vzpostavlja *Logično filozofski traktat*, izkaže:

(I_5) Če je nek stavčni znak dopuščen, potem ima empirično vsebino.

Torej velja, da ni možno, da stavčni znak, ki bi ga dopuščal logično popolni jezik, ne bi mogel imeti neke, čeprav vsaj, za razliko od kontingentnih stavkov, izpraznjene – kakor tavtologija in kontradikcija – empirične vsebine. Tisto pa, kar je onkraj tega, je, kakor zapiše Wittgenstein v »Avtorjevem predgovoru« k *Logično filozofskem Traktatu*, »kratko malo nesmisel«. In je onstran vsebine sedme teze.

The Content of the *Tractatus Logico-Philosophicus* 7

The paper has two parts. In the first part I give an interpretation of thesis 7 of the *Tractatus Logico-Philosophicus,* which I think is the correct one. In effect, this interpretation rejects two *queer* interpretations of Wittgenstein's first great work. The first of these says that the *Tractatus* provides a means for speaking of *mystical* elements, the second that the *Tractatus* has *no* content. I disagree with both of them. The second part of the paper shows that thesis 7 establishes a system of S5 (alethic) modal logic – the logic of logical necessity.

Keywords: modal logic, S5, *Tractatus Logico-Philosophicus,* Wittgenstein.

Literatura

Nolt, J. (1997). *Logics*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.

Ule, A. (1982). *Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Wittgenstein, L. (1922). *Tractatus logico-philosophicus*. Prevedla C. K. Ogden & F. P. Ramsey. London: Kegan Paul, Trench, Trubner.

Wittgenstein, L. (1961). *Tractatus logico-philosophicus*. Prevedla D. F. Pears & B. F. McGuinness. London: Routledge & Kegan Paul.

Wittgenstein, L. (1976). *Logično filozofski traktat*. Prevedel Frane Jerman. Ljubljana: Slovenska matica.

Wittgenstein, L. (1998). *Logish-philosophische Abhandlung* (*Tractatus logico-philosophicus*). *Kritische Edition.* Uredila Brian McGuinness & Joachim Schulte. Frankfurt am Main: Suhrkamp.